

Linguistika berriaren berri onak

LUIS MITXELENA'K

ARTIKULUTXO bat Santamaria jaunak eskatu zidanean *Jakin* berriaren sail berri baterako, berandu bederen bidaliko niola agindu nion. *Jakin*-erako zelako aurrenik eta, orrezaz gaiñera, eskean zetorkidana adiskide dudalako, batetik, eta irakasle —alalako ikaslearen irakasle— izan berria dudalako, ondoren. Ez diot au guztiau norberaren bada-ezpadako umiltasun ager-naiean edo esan oi dena esatearren, baizik eta irakurleari —ezkeneraiño iraungo duen irakurlerik baldin bada— azaltzearren beartua natorrela, ez naizela neure baitarik plazara agertu.

Esanak esan, goazen arira. Norbaitek pentsatuko du, ondoren-goak ikusi orduko, ea zer-ikusi arraio izan dezaketen izkuntz-jakin-tzak eta matematikek elkarrekin. Gaizki pentsatua baldin bada, gaiñera, eta komeni da maizenik gaizki pentsatu xamarra izatea, pentsatuko ere du ez ote den ori oraingo moda txoro orietakoren bat, plastika astraktoa, musika konkretoa, bizar luzeak eta gona laburrak bezalatsu. Ez dut ukatuko, gezurretan ukatuko bainuke, ba dutela orretan ere zerbait esku egungo eguneko joera eta giroek. Alaz ere, txantxetan ariko nintzake, besterik ez dela uste baldin banu, ziñetan ari bearrean, bai gogozko eta balizko irakurleekin, bai bear-tuak ezin-bestean datozkidan ikasleekin.

* * *

Abiatu baiño lehen, orratik, gaiari zuzen-zuzen dagokion oarren bat edo beste egin-bearrean naiz. Arkitzen naizen egoerak ba du antz pixkaren bat Aita Adan'i iñoiz gertatuarekin. Ba dakizue Genesis 2, 19-ko ura: Jainkoak, alegia, lurreko animaliak eta zeruko egaztiak sortu ondoren, arengana eramán zituela, «nola deituko zituen ikus zezan». Ez dago, noski, illunegi adierazi nai dudana. Erabili asmo dudán sailla ez da maizegi jorratua izan euskeraz («Txillardegí» dugu, nik dakidanez, linguístika «berriaz» gure izkuntzan mintzatu den idazle bakarra), eta noraezekoa dut itzen aukerarena neure gain artzea. Batzuetan, beraz, ez da erraz izango euskal-ordaiña asmatzea; beste zenbaitetan, berriz, itz ugariegi izango ditut irispidean («aukeraren maukera, azkenean okerra», esaera zaharrak zion bezala) eta bata jo bearko dut begiz, besterik ezíñean, gaiñerakoak baztertuaz, gogoak eta oldeak ala ematen didalako, zentzu berdintsukoen artean autatuaz.

Nolanai ere, ez naiz geiegizko garbikerietan ibilliko. Ahal baldin bada, erdal-jatorrizko itza erabiliko dut Europa'ko izkuntzetan (baita Polonia'n ere, norbaitek besterik esan arren) elkarren antzeko izenak usatzen direnean: *sinkronia*, *diakronia*, etc., baita *linguístika* ere, alemanez *Linguistik* eta rusoz *lingvistika* idazten diren ezkerero, *Sprachwissenschaft* eta *jazykoznanie* edo *jazykovedenie* ren aldamenean. Nai-ta-ez baztertu bear ez ditugun gure *izkuntz-jakintza* edo *izkuntz-jakite*-ren antzekoak dira azkeneko oek.

Gure euskalkiko ez den euskal-itz jator bat erabiliko dut, berriz, *multzo* (eta *multzo-teoria*), gaztelaniaz *conjunto* eta frantsesez *ensemble* deitzen dutena izendatzeko, alemanari (*Mengenlehre*) eta rusoari (*teoriya mnozhestv*) atxikiago nabillela inguruko erderei eta ingelesari (*set theory*) baiño.

* * *

Itz kontuak alde batera utzirik, neure burua zuritzeko esan bearko dut matematika eta linguístikaren ar-emanak ez direla atzo asiak. Estadistikak, egiantz-kalkuloa lagun zutela —naiz sarritan

sukalde-zokoko estadistikak izan—, aspaldi agertu ziren linguisten lanetan ez ezik, baita, eta batez ere gaiñera, filologoenetan ere. Testuak, izan ere, luzeak izan oi dira, eta obra baten egille duda-mudakoa nor den erabaki bear denean, edota zein izan ditezkean egille baten lanetan zaharrenak naiz berrienak. Kantidadeari loturikako matematikak dira estadistikoeak (Yule, Herdan, etc.) gero egin dituztenak: or inguruan dabilta, beste askoren artean, Zipf'en legea, Mandelbrot'ek termodinamikaren arabera eratu nai lukean makrolinguistika, baita Lees ta Swadesh'en glotokronologia. Gauza ezaguna da, azkenik, beheragoko mailla batean, izkuntzak ikasten eta irakasten ari direnenentzat, itz batek ba duela, formaz eta adieraz gaiñera, beste zerbait, maiztasuna, eta maiztasun edo usutasun ori kontuan eduki bear dela beti arlo orretan, bai iztegiari eta bai gramatikari buruz. Ba dugu egunoroko izketatik ateratako maiztasun-listen premia ederra gure izkuntzan, errazago eta neke gutxiagorekin irakas eta ikas dedin.

* * *

Ez dut, ordea, sail ori geiago ukituko. Eskolastikoeak bakarrek esaten omen dute oraindik, gero eta goragoko garraxiak egiñaz, kantidade-jakitea dela matematika eta ni, pekatu larri geiegi baldin baidut ere neure gain, Jainkoak daki «eskolastikotasunez» garbi xamar nagoela. Bestelako matematikak aipatuko dira, bada, emen batipat, logistika matematiketarik berezi gabe.

1918-an (urte orretan il zen, ain zuzen, Cantor) agertu zitzaigun —bestek moldatua, egillea ilberria baitzen— F. de Saussure'n *Cours de linguistique générale* deritzan liburua eta or bide du oiñarria eta abiada, bide batetik naiz bestetik, gerozko «estrukturalismoak». Itz ori erabilliko dut, besteren faltaz, baiña naiago nuke euskal-sustraiako *egitura* (edo *egitamu*) erabilli *structura* adierazteko. Besterik ez balitz ere, gogait-eragin didatelako orain erderaz barra-barra, aoz ao eta lumaz-luma, dabilta zorioneko «estruktura» oriek.

Saussure'k eta ondorengoek diotena auxe da, gutxi gora-behera: izkuntza bat ez dela andik eta emendik bildurikako gai-pilla, aitzitik sistema bat, bere egitura duen sistema, eta sistema orren elementuek sistematik artzen dutela beren izatea eta beren izaera, ez sistemak elementuetarik. Bestela esan, izkuntza dagoela izketaren atzean, forma —eta barka nai gabe Aristoteles'ekin topo egin badut— gaiaren atzean. Agerian dago pentsabide onek ba duela geroxeago agertuko zen *Gestaltpsychologie* delakoaren egitea.

* * *

Estrukturalista oek, beren etsai ugari eta setosoek ziotenez eta oraindik diotenez beintzat, formalismora izan dute joera, matematika-aldera beraz, izkuntzaren izaera nabar-aldakorra ukatzen dutelarik: *La linguistique n'est pas les mathématiques*, besteak esan zuen bezala. Au orrela izanik ere, aitortu bear da, orratik, beren gisa eta beren aldetik ibilli izan direla estrukturalista direlakoak, beren auzotik irten gabe, beste inora begiak itzuli gabe egitura-billa. Ez dute jakin, dirudienez, oraintsu arte, badirela linguistikak ez bezalako egiturak dituzten jakiteak, matematikoak buru direla: oek ez baitute inongo egiturei begira egon bearrik, berek sortzen dituztelako, inon arkitu edo idoro gabe, nai dituztenak, naiaren neurrikoak. Eta egitura oriek, ez da alferrik izango au esatea, orrela sortuak izanik ere —forma utsari begira daudela, ez inolako gaiari— edo orrela sortuak izan direlako, beren balioa erakutsi dutela milla bider, modelo gisa, gogoeta utsen erreinutik kanpora mundu zabaleko gauza gogor-trinkoetan.

Ez bide dute jakin, esate baterako, ar-emanen teoria asmatzen etengabe ari zirenean, orrelako zerbait aspaldi asmatua zegoela: duela eun urte gutxienez. Okerrena bear bada, gaiñera, besterik da :itzak besterengandik artu dituztenean (*funzio* eta abar), apaingarri gisa artu dituztela, ez besterengan adierazten dituzten ideiekin batera. Orrelaxekoa duzute Kopenhage'tarrek (eta Kurylowicz'ek, eta baita ere, izkuntz-tipologiari buruz, Jakobson'ek) maiz aotan artu duten delako «isomorfismoa». Sustraietaraino bagoaz, ez du itz

onek besterik esan nai, izkuntzaren alde batek bestearekin, izkuntza batek beste batzuekin, alako antz eta egitea ba duela baizik. Geienez ere, ain artoa ez den «homomorfismo» itza aukera zezaketean itxuren berdintsutasun ori adierazteko (gaiñera, orain ikusten denez, maizago topatzen dugu homomorfismoa izkuntzetan eta izkuntzen inguruan isomorfismoa baiño), baiña ez bide zuten ezagutzen. Ez zitzaien agian, esango du norbaitek, ain polita iduritzen.

* * *

Ziñetako matematiketaruzko bultzada alde askotarik artu du oraintsuko linguistikak. Estrukturalismoaren muin-muiñetarik, aurrenik, estrukturalisten joera, funtsez, formalismora eta sinbolismora —izkuntza laburtu eta zeatzagora— izan baita beti izatez, gorago esan den bezala. Joera izan arren, ordea, gaitasuna falta zitzaien; oiñarrizko ideiak erabiltzeko biderik ez zuten esku-artean. Geienak, jakiña, humanistak edo ziren azibidez, jakintza naturalen berri gutxi zutenak.

Oraindik orain, berriz, logikatik zetorren Chomsky'k asmatu du gramatika sortzaille (eta aldatzaille: *transformation grammar*) berria, logikak egiazko esaldiak sortu nai dituen antzera, izkuntza baten gramatikari dagozkion esaldi guztiak, eta oriek bakarrik, moldatzeko bidea. Bestela esan, izkuntza baten gaiekin (iztegi bateko itzekin, esaterako) sor ditezkean esaldien multzo azken-gabearen zati-multzo bat bakarrik, naiz zati-multzo au ere (esaldi baikoitzak neurri jakiñik ez duen ezker) azken-gabea izan. Eta, ori aski ez dela, informazio-teoriak, automaten teoriak, zibernetikak, itzulpen automatikoak eta beste ainbestek beartu ditu azkenean linguistikak, izkuntzalariak, beste jakiteetara, inguruko naiz urrutikoetara, begiak iraultzera.

Asieran, diotenez, elkarrekiko lana egiteko, gure Oteiza'k nai lukean bezalaxe, bateko eta besteko adituak (logikoak, matematikoak, injineroak, linguistikak eta abar) bildu omen zituzten, elkarren artean eta elkarren laguntzarekin aska zitzaizen askatu bear ziren ko-

rapillo larriak. Baiña laster konturatu omen ziren ez zutela orrela deus burutuko, norik bere izkuntza —bi, gutxienez— erabiltzen zuelako, Babel'go nahasmenduaren ondoren bezala, eta iñor ez zelako gauza arrotzena aditzeko.

Orduan, eta orixe da gaur gertatzen dena, mintegira jo zuten, landare aziak bertan behera utzirik: ikasleengana, alegia, irakasleak bazterturik. Orain ez da batere arritzeko gazteren batek —bizarduna geienetan— linguistika eta matematika-ikasle dela aitortzen baldin badizu. Lehenbizi ezagutu dudana euskeraz ederki dakien Rudolf de Rijk holandesa izan da, baiña gero eta usuago datoz onen ondorengoak.

Joera orren ondorioa zein izan den? Bat beintzat ongi nabarmena. Orain linguistika-liburu eta aldizkarietan idazten denetik euneko 5 edo 10, gutxienez, ezin uler dezake (sinbolismoa bera zero arrotz egiten zaiolako) oi bezalako humanista-azibidea duen linguista batek. Eta neurria ez doa urritzen, azten eta ugaritzen baizik. Multzo-teoria, batez ere, zelatan dago beti, alde eta aldi oro, linguistika osoaren oinarri biurtzeko asmotan edo, lehen matematika-saillez jabetu den antzera. Aitortu bearko dut nik neronek, nere ezerezean, bi aldiz sartu dudala dagoeneko, naiz ikastaldi onen asieran gauden, delako teoria ori latin-fonologia argiago (?) azaltzeko.

Pentsabide bat da, noski besterik baiño areago, gizonari berez dagokion pentsatzeko modua, dirudienez, oraintsu arte oartzaka egon baldin bada ere: orrelatsu izkuntzarekin, gizonak itz-egiten gizon den ezkeru zekieliarik, ez zuen gramatikaren aztarrenik arkitu, Panini eta estoikoenganaiño eldu arte.

* * *

Joera ona den ala txarra, ez nuke esango, goizegi baita zertan geldituko geran jakiteko. Argitara diren lanetarik, egia esan, ez dirudi askok interes geiegirik izan dezakeanik, ez liguistentzat eta ez matematikoentzat. Abian gera, ordea, asi berriak lanean, eta pentsabideen aldakuntzak berak du axola, esan dudanez, bide be-

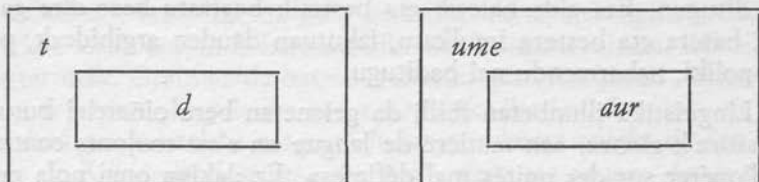
rriak zabaltzen dituelako eta lehen ibilliak ere argi berriz argitzen dizkigulako. Multzo-teoria ukitu baizik ez duenak ere, badaki ederki nola teoria orren eskemak ia zernaitarako balio duen, nola —bein orretara jarri ezker— lehen genekizkien gauzak berak bestela ikusten ditugun. Eta alde batetik eta bestetik begiratu bear dira gauzak, batera eta bestera iraulkatu, izkutuan dauden argibideak, poliki-poliki, nabarmendu nai baditugu.

Linguistika illunbetan ibilli da geienetan bere oiñarriei buruz. Saussure'k zionez, «en matière de langue on s'est toujours contenté d'opérer sur des unités mal définies». Ez dakigu ongi nola mugatu ditekean morfema, itza, esaldia eta illun baiño illunago dago beroien zentzua zer den. Joera berriak mugagabeak mugatzen lagunduko baligu, naiz ez gaiñerantzean pauso bat aurrera egin, ez litzake laguntz makala. Izan ere, argi-berritze baten premia ba zegoen linguistikan, iñon bazegoen.

Ar dezagun, esaterako, neutralizazioa delakoa, eta orren ondoz-ondo datorren arkifonema: euskeraz, adibidez, ez dugu arkituko *d* naiz *t* itz-bukaeran, *t* soilla baizik (*du-d-an*, baiña *du-t*, etc). Fonema (euskeraz *d*, *t*,...) ez omen da, Trubeckoj'k zionez, eskutada bat bereizgarri baizik, bereizgarri-mordo bat: $\{a_1 a_2 \dots a_n\}$. Eta aipatu ditugun fonema bi oriek, elkarren kideko izanik, berdiñak dituzte, *n*-tarik, *n*-l bereizgarri. Bat ez da agertzen neutralizazio-lekuetan, *d* *t*-rengandik bereizten duen «boza» edo «soiñua». D-T arkifonema, beraz, onela muga dezakegu, bakoitza bereizgarri-multzoa den ezker: $D \cap T$. Eta, jakiña, $DUT = D$, eta TCD .

Orobat, zailago bada ere, morfemen zentzuarekin. Ba ditugu euskeraz elkarren antzeko itz bi, esan-naiari dagokionez: *aur* eta *ume*. Ar dezagun ontzat oraingo, au erabakitzea zailago baldin bada ere, morfema baten zentzua ere multzo bat dela, baiña ezaugarri-multzoa oraingoan, bereizgarri-multzoa izan bearrean. Pentsa dezakegu orduan *aur* eta *ume*-k ezaugarri berdiñak dituztela, bat izan ezik: *aur*-ek pertsonekin duen lokarria. Orrexegatik *ume* erabil dezakegu *aur*-en tokian, (geron seme-alabak ere *umeak* izan ditzeke), ez beñere, ordea, *aur ume*-ren ordaiñetan: *gure beiak iru*

aur izan ditu (!!!). Orobat, bestetan agertu izan dudanez, *-tasun* eta *-keria*-rekin *-ren* eta *-ko*-rekin, eta abar: bereizgarri bana dute bigarrenek, lehenbizikoek ez dutenik, gaiñerakoan berdiñak direla. Erabiltzerakoan, onelako zerbait gertatzen da, bada:

Beste gai batekin astera ninjoan, aplikazioak direlakoekin, baiña beste baterako utzi bearko ditut. Ona zenbait liburu-izen egungo joeren erakusbide: *Structure of language and its mathematical aspects (Proceedings of Symposia in Applied Mathematics, XII)*, Jakobson linguistak Ipar-Ameriketan argitara emana (1961); I. I. Revzin sovietikoaren *Modeli jazyka* (1962), joan den urtean ingelesez agertua eta, au ere 1966-koa, orren erritarra den P. G. Piotrovskij'ren *Modelirovanie fonologičeskix sistem*. Emen ere (iñoren kalterako?) USA eta URSS elkarren besotik dabilta eta amerikanoen antz geien duten linguistika-liburu eta aldizkariak sovietikoak dira, ain zuzen. Lastima da, egia esan, Stalin zaharrak iñoiz eskumikatu izana Marr linguista eta euskalaria. Marr-tarrek agintzen zuten bitartean pakean bizi bait-giñan, sovietikoek izkuntzei buruz idazten zutenik irakurri gabe lasai. Orain, berriz, ba dirudi rusoz ikasi bearko dugula, matematikak ikasteaz gaiñera. Sail onetan, zorionez, gure ondorengoentzat gelditzen da —gure gazte eta gazteagoentzat— txinoz ikastea. Dirudienez, ez dute artean linguistikarako astirik arkitu.

Txinoak ager ditezen artean, beraz —eta zenbat eta berandua-go agertu, obe, alde onetatik beintzat—, amerikano-sovietikoek ditugu legeak eman eta bete-erazten dituztenak. Goazen bada guztiok, ni aurrena naizela —errege jator arek, Fernando VII-garrenak, esan zuen bezala— matematika-bidetik.

LUIS MITXELENA